

W
E L
Z I J N
V O L K S
G E Z O N D
H E I D E N
C U L T U U R

101363
C-1

Kenmerk

Rijswijk

173406

's-Gravenhage

27 SEP. 1991

De Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur

EN

DE MINISTER VAN VOLKSHUISVESTING, RUIMTELIJKE ORDENING EN MILIEUBEHEER

OVERWEGENDE

dat de terp Janum, ontstaan als agrarische nederzetting in het noordoostelijke kleigebied van de provincie Friesland, zich in de loop der eeuwen door de vestiging van een beperkte bebouwing, bestaande uit een dorpskerk, een boerderij en enkele woningen, heeft ontwikkeld tot een kleinschalig en compact terpdorp,

dat deze historische ontwikkeling nog goed afleesbaar is in de ruimtelijke structuur van het dorp, gevormd door de gedeeltelijk afgegraven terp en de op de kruin daarvan geconcentreerde bebouwing en beplanting,

dat de relatie van de terp met het omringende open en vlakke weidelandschap een belangrijke bijdrage levert aan de historisch-ruimtelijke karakteristiek,

dat het gebied mitsdien een beeld oplevert dat van algemeen belang is vanwege zijn schoonheid en zijn ruimtelijke structurele samenhang;

Voorts overwegende dat de geldende bestemmingsplannen "Natuurgebieden Dantumadeel", vastgesteld op 30 augustus 1977 en goedgekeurd op 2 november 1978, en "Buitengebied Ferwerderadeel, herziening 1988", vastgesteld op 16 maart 1989 en goedgekeurd op 3 november 1989, in onvoldoende respectievelijk voldoende mate recht doen aan de omschreven historische karakteristiek;

Gelet op artikel 35 en artikel 36 van de Monumentenwet 1988;

Gehoord de raad van de gemeente Ferwerderadeel, Gedeputeerde Staten van Friesland, de Raad voor het Cultuurbeheer en de Rijksplanologische Commissie;

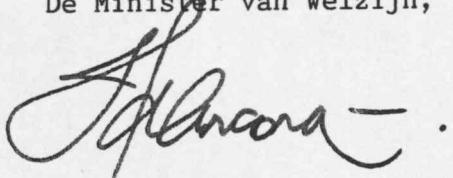
BESLUITEN

Het gebied in de gemeente Ferwerderadeel zoals is aangegeven op de bij dit besluit behorende tekening nr. 201 en zoals is omschreven in de toelichting bij dit besluit, aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht in de zin van artikel 1, onder g, van de Monumentenwet 1988;

het bestemmingsplan "Buitengebied Ferwerderadeel, herziening 1988" aan te merken als beschermend bestemmingsplan in de zin van artikel 36, tweede lid, van de wet, en de termijn voor het vaststellen van een ter bescherming strekkend bestemmingsplan voor het overige deel van het dorpsgezicht vast te stellen op vijf jaar, te rekenen vanaf de datum van dit besluit.

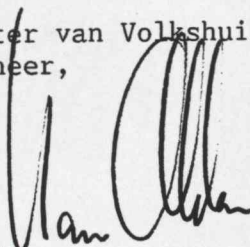
Van dit besluit, waarvan mededeling zal worden gedaan in de Staatscourant, zal afschrift worden gezonden aan de Raad voor het Cultuurbeheer, de raad van de gemeente Ferwerderadeel, Gedeputeerde Staten van Friesland en de Rijksplanologische Commissie.

De Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur,

Drs H. d'Ancona

De Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer,

J.G.M. Alders

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 35 VAN DE MONUMENTENWET 1988

id 1363
c-2 27/09/1991

JANUM, gemeente Ferwerderadeel

Aanvulling op de toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Janum als beschermd dorpsgezicht.

Resultaat gevoerd overleg

Overeenkomstig het bepaalde in artikel 35 (voorheen 20) van de Monumentenwet zijn de raad van de gemeente Ferwerderadeel, Gedeputeerde Staten van Friesland, de Rijksplanologische Commissie en de Raad voor het Cultuurbeheer gehoord over het voorstel Janum aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht. De genoemde instanties hebben alle positief geadviseerd met betrekking tot de voorgenomen aanwijzing. In verband daarmee zijn de begrenzing van het aangewezen dorpsgezicht en de toelichtende tekst niet gewijzigd ten opzichte van het oorspronkelijke voorstel.

ERRATUM

In verband met de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1988 per 1 januari 1989 dient in de plaats van "artikel 20 van de Monumentenwet" gelezen te worden: "artikel 35 van de Monumentenwet 1988".

De verwijzing "artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening" dient vervangen te worden door "artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988".

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

1.110519186003

JANUM gemeente Ferwerderadeel

Toelichting op het besluit tot aanwij-
zing van Janum als beschermd
dorpsgezicht

Het beschermde dorpsgezicht omvat
het op bijgaande kaart (Rijksdienst
voor de Monumentenzorg, tekening
nr. 201) door een stippellijn omgrens-
de gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor
de Monumentenzorg.**

Januari 1988.

Inleiding

Het terpdorpje Janum ligt in het noordelijke zeekeleigebied van de provincie Friesland, in de gemeente Ferwerderadeel, op ongeveer dertien km ten noordoosten van Leeuwarden. Janum, gelegen direct ten noorden van de Dokkumer Ee, is een kleine terpnederzetting bestaande uit een kerk, een boerderij en enkele woonhuizen, die op de kruin van de terp dicht opeen zijn gegroepeerd. Opvallend zijn de hoogte van de terp en de rijke beplanting. Doordat de terp rondom de bebouwing is afgegraven wordt het hoogteverschil met het omringende landschap extra geaccentueerd. Dit effect vormt tezamen met de concentratie van bebouwing en beplanting een sterk contrast met het open vlakke weidelandschap. De nog aanwezige historische kenmerken en het opmerkelijke beeld dat Janum vormt, zowel op de terp als daarbuiten, met als hoogtepunten de laat-romaanse dorpskerk op een met bomen omzoomd kerkhof, enige karakteristieke landarbeiderswoningen en een fraaie 19de-eeuwse kop-hals-romp boerderij, rechtvaardigen de aanwijzing van Janum als beschermd dorpsgezicht in de zin van artikel 20 van de Monumentenwet.

Ontstaan en ontwikkeling

Janum is een kleine agrarische terpnederzetting in het gebied ten oosten van de voormalige Middelzee.

Terpen zijn ontstaan als kunstmatig opgeworpen hoogten, die door de mens gedurende een aantal opeenvolgende perioden in het kweldergebied werden aangelegd. De eerste vestiging in de periodiek droogvallende kustgebieden van de noordzee dateert vermoedelijk al uit de 7de eeuw voor Christus. Als in een volgende periode de bewoningsomstandigheden verslechteren door een toenemende wateroverlast, wordt een deel van de bewoonde gronden weer verlaten, in andere gevallen werpt men verhogingen op, met behulp van mest en kwelderzoden. Gedurende de daaropvolgende eeuwen herhaalt dit proces zich, waardoor de terpen in het onbedijkte gebied sterk in aantal en omvang toenemen. Wanneer vermoedelijk in de 12de à 13de eeuw een aaneengesloten zeedijkenstelsel gerealiseerd wordt komt aan de terpenbouw een einde. De geringe hoogte van de dijken en de niet volledig betrouwbare beveiliging tegen de zee noodzaken de bewoners de terpen voorlopig nog als woonplaats te handhaven. Onder invloed van de bedijking begint echter een geleidelijk proces van boerderijverplaatsing naar het agrarisch gebied buiten de terp, waardoor veel nederzettingen hun

exclusief agrarische karakter op den duur verliezen.

Naast eenhuizige terpen zijn dorpssterpen ontstaan, vermoedelijk door het aaneengroeien van oorspronkelijk dicht bijeen gelegen huisterpen. Op grond van structuurkenmerken kunnen drie typen dorpssterpen worden onderscheiden. Het eerste type kenmerkt zich door een straalsgewijze of radiale verkaveling, van de kruin van de terp naar de randen toe, waarbij deze verkaveling zich soms nog buiten de woonheuvel over enige afstand kan voortzetten. Dit type stamt volgens oudheidkundig bodemonderzoek al uit of zelfs van kort vóór de Romeinse Tijd. Het tweede type terp heeft door de agrarische blokverkaveling een vierkante of rechthoekige indeling van het terrein gekregen. Dit type komt vooral tot ontwikkeling in de eeuwen na het begin van de jaartelling. Een derde type terpen kenmerkt zich door een langwerpige vorm. Bij deze terpen is het agrarische karakter naar de achtergrond gedrongen en is vooral de handelsfunctie van belang. Deze handelsterpen worden op zijn vroegst in de 7de of 8ste eeuw gevormd.

Aan de hand van gedetailleerd 19de en 20ste-eeuws kaartmateriaal kan worden geconstateerd dat Janum een voorbeeld van het tweede type is.

Over de ontstaansgeschiedenis van Janum is feitelijk niets bekend. Een doorsnede van de bodem ter plaatse laat zien dat de terpzool op een zanderige laag ligt, die waarschijnlijk is afgezet tussen de 4de eeuw voor Christus en het begin van de jaartelling. Deze aanwijzing duidt erop dat continue bewoning hier mogelijk is geweest vanaf het begin van de jaartelling. Er is met betrekking tot Janum geen systematisch archeologisch onderzoek verricht dat tot een nauwkeuriger datering zou kunnen leiden.

Janum is van oudsher een agrarische nederzetting. Op de ontwikkeling van het gebied rond Janum heeft het nabij gelegen Cisterciënser klooster 'Klaarkamp' sinds de 12de eeuw een sterke invloed gehad. Naast religieuze zaken behoorden ook meer wereldlijke activiteiten zoals het in cultuur brengen van landbouwgronden en de aanleg van dijken, wegen en waterlopen tot de bezigheden van de kloosterlingen. Het klooster 'Klaarkamp' blijkt in 1511 veel grond in Janum te bezitten. Deze binding is wellicht van invloed geweest op het feit dat het dorp excentrisch, ten noorden van de Dokkumer Ee ligt, maar toch tot de grietenij Dantumadeel behoort. Vanaf januari 1984 is deze situatie veranderd en valt het dorp onder de gemeente Ferwerderadeel.

Het oudste kaartbeeld van het gebied geeft de Grietenijkaart van B. Schotanus uit 1718 (fotobijlage, afb. 1). Uit de kaart, die in detail overigens niet nauwkeurig is, kan met betrekking tot de dorpsstructuur van Janum worden opgemaakt, dat de nederzetting niet meer omvat dan een kerk met enige opstallen. Rondom de terp bevinden zich enige verspreid liggende boerderijen, waaronder twee op afzonderlijke huiswierden: Keimpewier en Lillewier.

De ontsluiting van het dorp vindt plaats vanaf de weg van Reitsum naar Dokkum. Een belangrijke route tussen de steden Dokkum en Leeuwarden is de waterweg de Dokkumer Ee, die in het midden van de 17de eeuw de functie van trekvaart krijgt. Evenals vele andere dorpen in het gebied is Janum via een opvaart met de Ee verbonden. Via een weg naar het noordwesten kan men vanuit Janum via Reitsum (Reysum) de grotere dorpen op de kwelderwal in het noorden bereiken, waaronder Ferwerd. De belangrijkste nabijgelegen plaats is de stad Dokkum, die via de trekweg langs de Ee te bereiken is.

Het eerste gedetailleerde kaartbeeld van het dorp geeft de kadastrale minuut uit circa 1830 (fotobijlage, afb. 2). De kaart geeft een inzicht in de verkaveling, het bebouwingspatroon en de ontsluiting.

Centraal op de terp staat de kerk op een min of meer ovaal kerkhof met aan de west- en noordzijde dicht bijeen vier opstallen en aan de zuidzijde een boerderij. Meer zuidwaarts wordt de terprand gemarkeerd door de Janumervaart, aan de noord- en oostzijde door de Janumerweg. De structuur op de kruin van de terp vertoont kenmerken van een blokverkaveling. In het gebied rondom de terp zijn in de perceelstructuur duidelijk radialen op het midden van de terp gericht, een structuur die met name de oudere terpen kenmerkt. Deze radiale structuur wordt door de gebogen belijning van de Janumervaart en de Janumerweg ondersteund. Aan de voet van de terp aan de noordkant bevindt zich aan de Janumerweg een boerderij. Voorts toont de kaart langs de Janumerweg een viertal woningen en aan de zuid- en noordoostzijde van het dorp twee molens. Uit de oorspronkelijke aanwijzende tafel bij de kadastrale minuut blijkt dat twee van de woningen langs de Janumerweg in eigendom zijn bij de armvoogdij, de twee andere zijn landarbeiderswoningen. Op de kruin van de terp zijn drie van de vier kleine woningen eigendom van de kerk. De kleine niet-bebouwde percelen op de terp zijn in gebruik als moestuin of boomgaard.

Op de noord- en oostflank van de terp zijn enige percelen in gebruik als bouwland, terwijl de overige percelen een aaneengesloten weidegebied vormen. De toegang tot de terp wordt gevormd door een pad vanaf de boerderij aan de noordkant naar de kerk, overeenkomstig de situatie op de kaart van Schotanus.

Een ontwikkeling die de aard en het aanzien van vele terpen ingrijpend heeft gewijzigd zijn de afgravingen die vooral aan het eind van de 19de eeuw plaatsvinden en die pas in de jaren dertig eindigen. De vruchtbare terpaarde wordt gedurende die periode afgevoerd ten behoeve van de grondverbetering in de ontginningsgebieden op de zandgronden. Archeologisch onderzoek heeft bij de afgraving van de Janumerterp niet plaatsgevonden.

In het kader van de ruilverkaveling in de jaren zeventig is ten zuiden van Janum een nieuwe weg aangelegd, de huidige ledyk, waardoor een rechtstreekse verbinding met Birdaard tot stand komt. De aan de Janumervaart gelegen achtkantige molen uit 1855 moest in dit verband worden afgebroken en is overgebracht naar het terrein van de Dekema State bij Jelsum.

Ook de Janumerweg heeft overwegend een nieuw tracee gekregen, waardoor de boerderij aan de noordkant, aan de buitenkant van de weg is komen te liggen. Op de kruin van de terp zijn de veranderingen sinds 1830 relatief gering geweest. De timmermanswoning aan de noordwestzijde is verdwenen alsmede een kleine woning op het midden van de terp. De boerderij is ten opzichte van de situatie in 1830 vergroot.

Het in oorsprong 13de à 14de-eeuwse kerkje dat reeds lang in onbruik was geraakt, is vlak na de Tweede Wereldoorlog voor het laatst gerestaureerd en in 1948 in gebruik genomen als uithof van het Fries Museum. De woningen op de terp zijn deels of geheel van functie veranderd. Een van deze panden heeft de functie van dienstwoning bij het kerkmuseum, de dubbele woning aan de westkant is eveneens in eigendom bij het Fries Museum. De ene helft van deze woning is ingericht als 19de-eeuwse landarbeiderswoning, de andere helft dient als expositieruimte voor archeologische vondsten uit de omgeving. De woning aan de noordkant heeft een recreatieve bestemming gekregen.

Ten behoeve van de boerderij aan de zuidkant is onlangs een nieuwe ligboxenstal gebouwd op Keimpewier, op enige afstand ten noordoosten van Janum.

Huidig ruimtelijk karakter

Ondanks een aantal ingrijpende veranderingen zoals de terpaafgraving en de aanleg van nieuwe wegen in het kader van de ruilverkaveling is het historisch-ruimtelijk karakter van Janum goed herkenbaar gebleven.

De sterke concentratie van bebouwing op de terp, bestaande uit de kerk, een boerderij en een viertal woningen, waardoor een sterk besloten karakter ontstaat, een royale hoeveelheid beplanting en fraaie uitzichten op het omliggende weidelandschap, kenmerken de historische terpsituatie, die de afgelopen eeuwen vrijwel ongewijzigd is gebleven.

Op het hoogste punt van de terp ligt de dorpskerk op een nagenoeg ovaal kerkhof, dat vrijwel rondom wordt begrensd door een haag en een krans van hoge bomen. Evenals op andere Friese kerkhoven treft men hier rond het grafveld een lijnpad aan. Het pad over de terp loopt tussen de boerderij en de overige bebouwing door. Op de plaats waar het schuurgedeelte begint houdt de verharding en tevens het openbare karakter op. De meer noordelijk gelegen woningen zijn uitsluitend bereikbaar via de aan het pad grenzende erven, hetgeen de typische gemeenschapssfeer op de terp tekent.

Het afgegraven karakter manifesteert zich rondom, maar vooral aan de oost- en noordzijde, waar steile taluds, direct in aansluiting op de bebouwde percelen, de huidige terprand markeren en de hoogte van de terp goed zichtbaar maken.

Aan de noordwestzijde is de overgang van de terp naar het landschap geleidelijker. Buiten het bebouwde terpdeel zijn door de parcellering en de opvaart aan de zuidwestkant de historische structuurlijnen nog goed zichtbaar.

Opvallend is de hoge en intensieve beplanting rond de panden aan de zuid- en oostzijde van de terp, waarachter de bebouwing in het zomerseizoen vrijwel volledig schuilgaat. Vanuit de richting Reitsum komend is de bebouwing op de terp blijvend zichtbaar en vormt een harmonieuze eenheid met de zichtbare glooiing van de terp en de beplanting.

Aan de zuid- en oostzijde van het dorp bevinden zich in het kader van de ruilverkaveling aangelegde nieuwe wegen die, hoewel ze in groter verband gezien geen onlogische ligging hebben, op het schaalniveau van de terpnederzetting een aantal oude structuurlijnen doorsnijden. Door de aanleg van de ledyk is het radiale kavelpatroon aan de zuidkant grotendeels verdwenen. Het gebogen beloop van de Janumervaart is hier,

evenwijdig aan de nieuwe weg, rechtgetrokken.

Ook aan de oostzijde doorkruist de verlegde Janumerweg het oude kavelpatroon. De oorspronkelijke relatie tussen de terp en de boerderij aan de noordkant is hiermee verbroken. Aan het begin van de insteekweg naar de terp is een bungalow gebouwd die typologisch niet in de situatie thuishoort.

Het oudste gebouw in Janum is de laat-romaanse dorpskerk uit de 13de à 14de eeuw. Deze eenbeukige kerk met een inwendig rond en uitwendig achzijdig koor is opgetrokken uit rode baksteen en afgedekt met pannen. Een toren ontbreekt, maar aan de topgevel aan de westzijde bevindt zich een houten klokkestoel. Door de kleine, smalle ramen, waarvan een aantal zijn dichtgemetseld, maakt de kerk een gesloten indruk. De opstallen ten noorden en westen van de kerk zijn alle van een zeer eenvoudige architectuur. De woningen zijn uit baksteen opgetrokken en hebben zadeldaken tussen topgevels, afgedekt met pannen.

Typerend is de informele ligging ten opzichte van elkaar en het ontbreken van duidelijk zichtbare erfafscheidingen tussen de woningen onderling.

De boerderij op de zuidzijde van de terpkruin is van het kop-hals-romp type met een onderkelderd woonhuis. De vermoedelijke bouwdatum van de boerderij, die de opvolger is van een kleiner type op dezelfde plaats, ligt rond 1830. Het voorhuis heeft een zadeldak tussen topgevels met schoorstenen, de schuur is afgedekt met een schilddak. De boerderij is opgetrokken uit rode baksteen en in zijn geheel afgedekt met rode, ongeglazuurde pannen. De boerderij, die vlak aan de Kerkstraat grenst, is hiervan ruimtelijk gescheiden door middel van een heg.

Begrenzing van het te beschermen gebied

De beschreven kwaliteit van de historisch-ruimtelijke structuur van Janum en de bebouwing, waaronder vier beschermde monumenten, alsmede de herkenbaarheid van het historische dorpsbeeld rechtvaardigen een aanwijzing als beschermd dorpsgezicht ingevolge artikel 20 van de Monumentenwet. Tot het aangewezen gezicht horen de samenhangende onderdelen van de ruimtelijke structuur, waaruit de historische karakteristiek is af te lezen. Hiertoe behoort het gehele terpgebied, zowel het niet-afgegraven als het afgegraven gedeelte, afgebakend door de historische structuurlijn van de Janumervaart aan de zuidwestzijde, een kavelgrens in het weidegebied

aan de noordwestzijde en de nieuwe ruilverkavelingswegen aan noord-, oost- en zuidzijde. Bij het bepalen van de begrenzing van het beschermde gebied hebben zowel ruimtelijk structurele aspecten als de relatie tussen de nederzetting en het landschap een rol gespeeld. Hoewel de openheid van het overige omringende landschap een belangrijke bijdrage levert aan de historisch-ruimtelijke kwaliteit van de nederzetting is uit praktische overweging de begrenzing op niet te grote afstand van de terp gelegd. Omdat de nieuwe bungalow aan de oostkant deel uitmaakt van het landschap rond de terp is deze in de begrenzing opgenomen. De begrenzing van het beschermde dorpsgezicht is weergegeven op bijgevoegde kaart nr. 201.

Rechtsgevolg

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden ontwikkeld of herzien. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij voor het beschermingsbelang als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende, structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling die recht doet aan de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voort bouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Berg, Herma M. van den
De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst. Noordelijk Oostergo; Dantumadeel. 's-Gravenhage, 1984.

Griede, J.W.
Het ontstaan van Friesland's noordhoek. Amsterdam, 1978.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

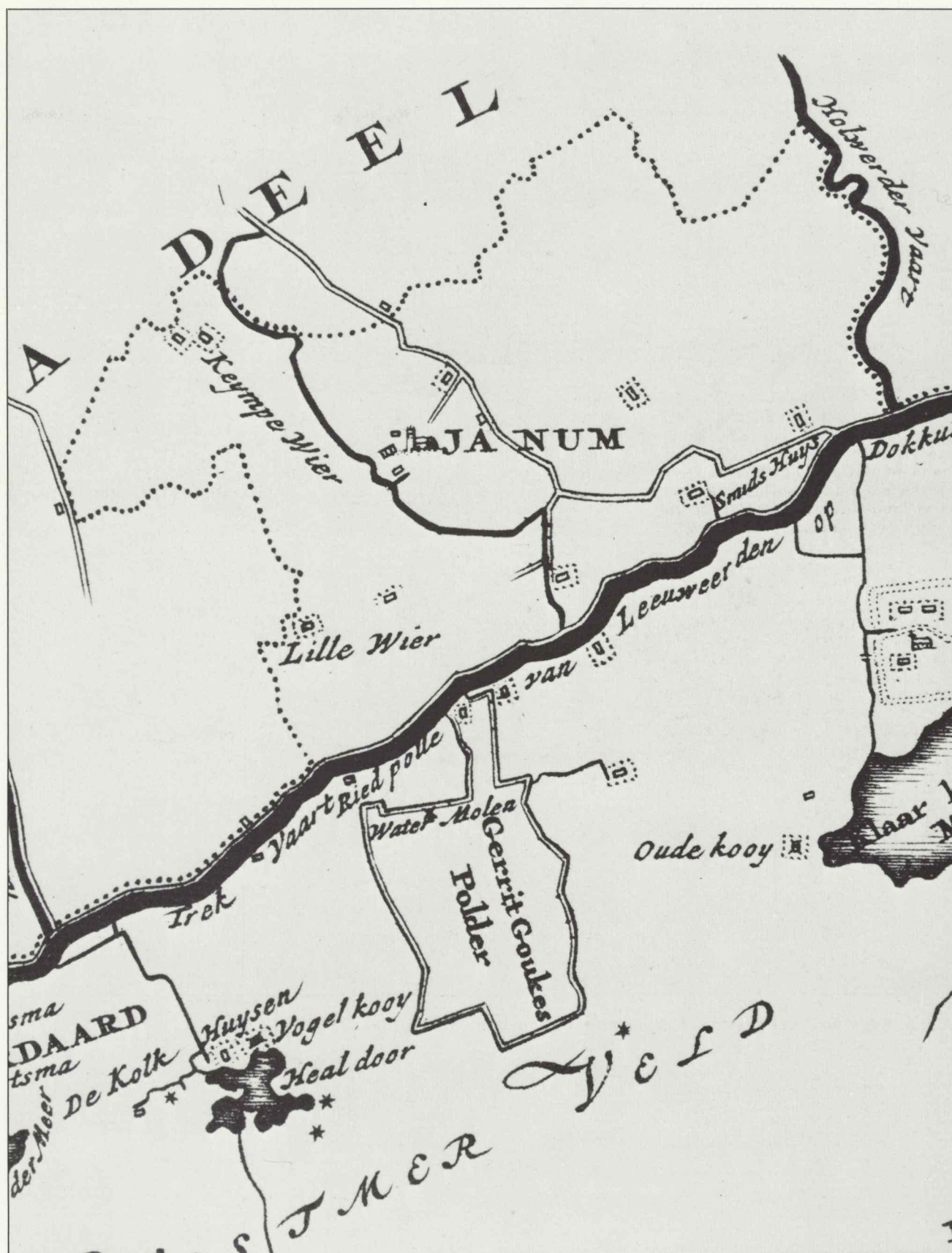
Historisch-geografisch en stedenbouwkundig onderzoek:
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Foto's
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist (afb. 1 t/m 4);
Topografische Dienst, Emmen (omslag).

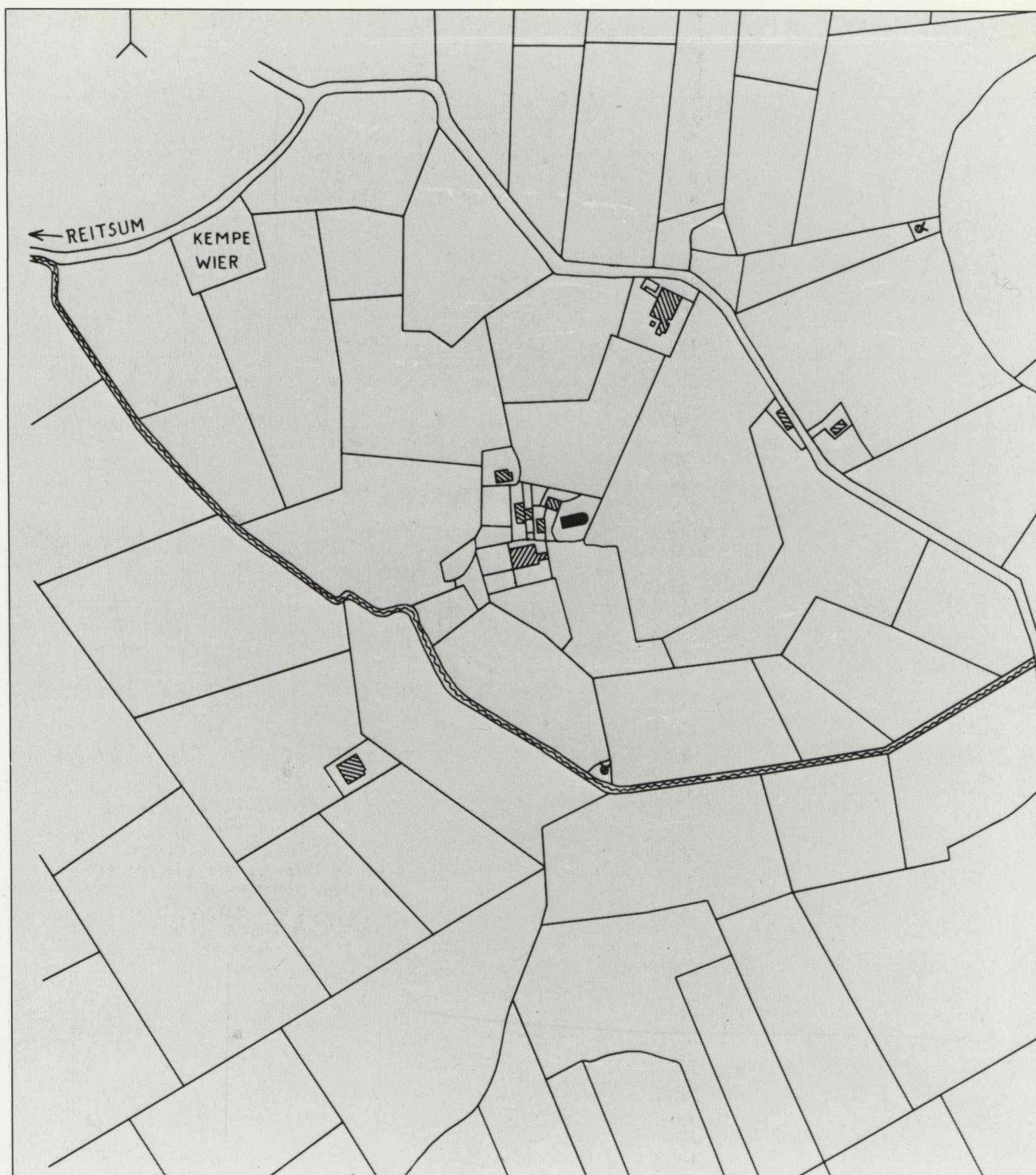
Kaart:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Verkoopprijs f 10,-.
Deze publikatie is schriftelijk of telefonisch te bestellen bij het Distributiecentrum DOP
Postbus 20014
2500 EA 's-Gravenhage.
Telefoon: 070-78 98 80.
Onder vermelding van bestelnummer of ISBN 90 346 1231 7.

Druk:
Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

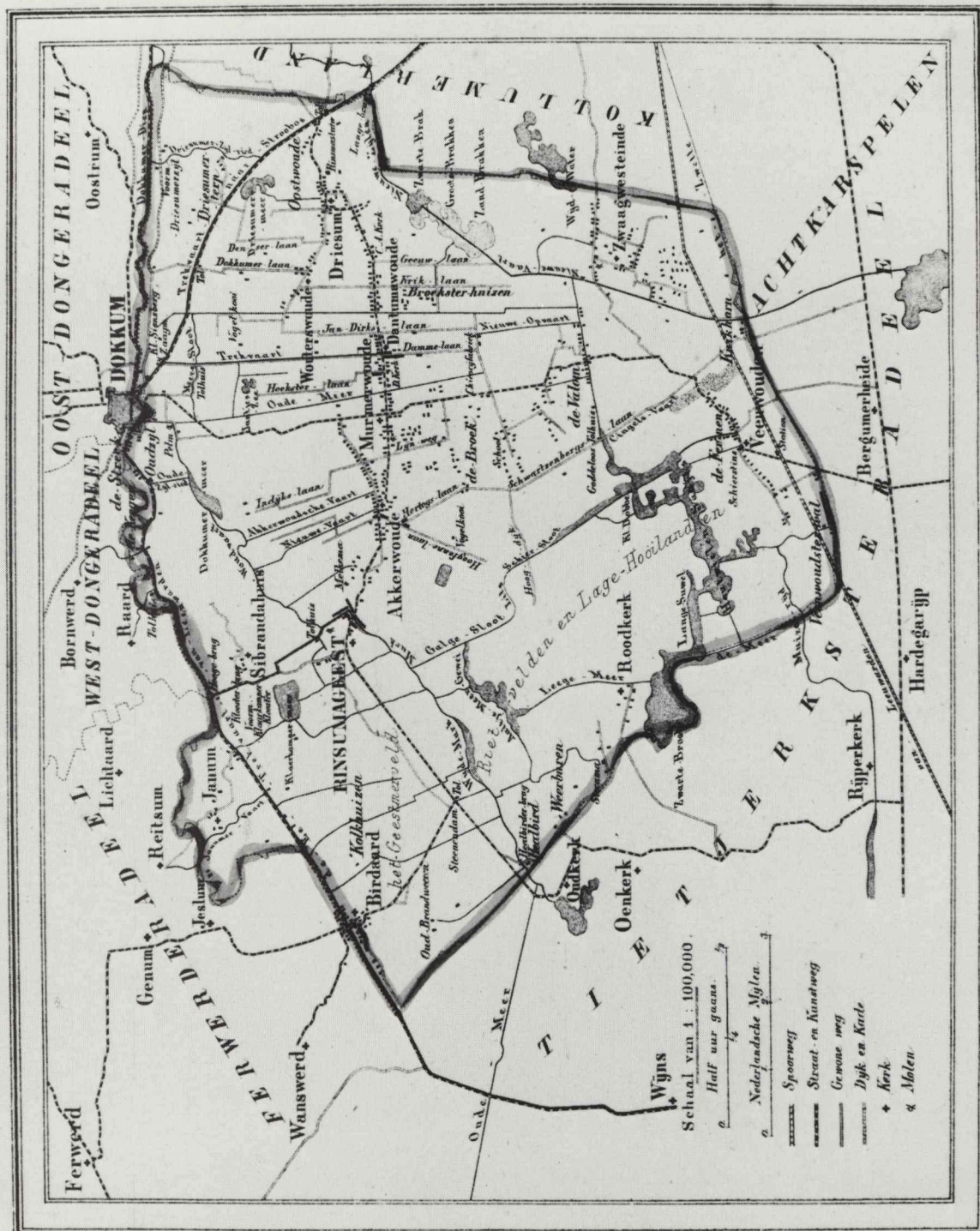

Afb. 1. B. Schotanus à Sterringa, Uitbeelding der Heerlijkheit Friesland, 1970 (facsimile herdruk van 1718), gietenij Dantumadeel, fragment.

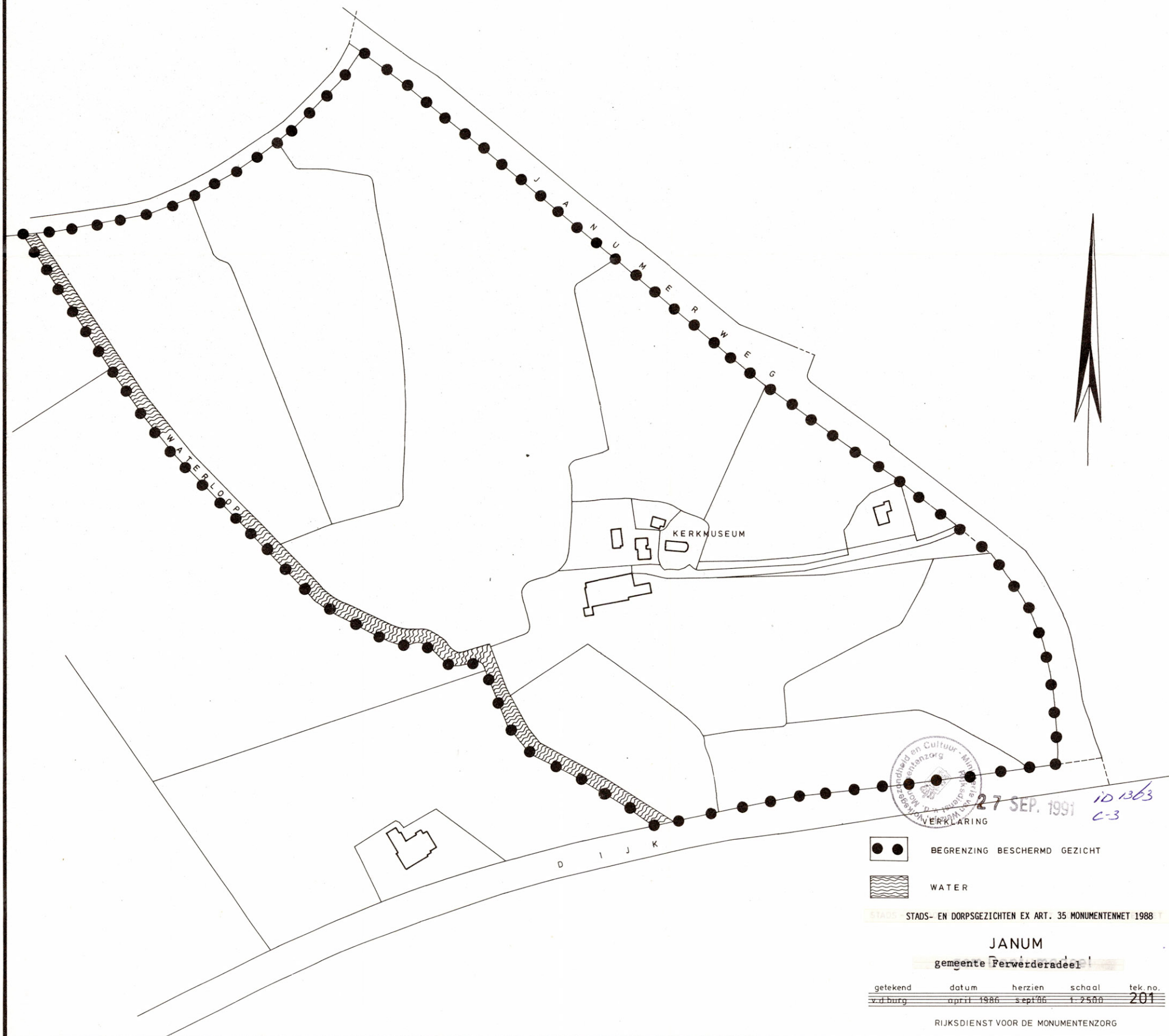

Afb. 2. Kopie van het Kadastraal Minuutplan gemeente Dantumadeel, circa 1830, fragment.

7

Afb. 4. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, 1865, provincie Friesland, gemeente Dantumadeel.

BEGRENZING BESCHERMD GEZICHT

WATER

STADS- EN DORPSGEZICHTEN EX ART. 35 MONUMENTENWET 1988

JANUM

gemeente Ferwerderadeel

getekend	datum	herzien	schaal	tek. no.
v.d. burg	april 1986	sept '86	1:2500	201

RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG

W
E L
Z I J N
V O L K S
G E Z O N D
H E I D E N
C U L T U U R

Kenmerk

Rijswijk

189460

's-Gravenhage

27 SEP. 1991

De Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur

DE MINISTER VAN WELZIJN, VOLKSGEZONDHEID EN CULTUUR

EN

DE MINISTER VAN VOLKSHUISVESTING, RUIMTELIJKE ORDENING EN MILIEUBEHEER

OVERWEGENDE

dat het terpdorp Hogebeintum, dat zich gedurende de periode voor de bedijkingen heeft ontwikkeld tot een van de grootste en hoogste terpen van de provincie Friesland, nog steeds een kenmerkende radiale verkavelingsstructuur rondom het centraal gelegen kerkgebouw bezit,

dat de oorspronkelijke hoogteverschillen bijzonder duidelijk tot uiting komen als gevolg van de gedeeltelijke afgraving van de terp in de jaren rond de laatste eeuwwisseling en door de visuele relatie met het omringende open landschap,

dat de situering van de, deels historisch waardevolle, bebouwing en de beplanting van het hooggelegen kerkhof de ruimtelijke herkenbaarheid van de karakteristieke terpstructuur ondersteunen,

dat het gebied mitsdien een beeld oplevert dat van algemeen belang is vanwege zijn schoonheid en zijn ruimtelijke structurele samenhang;

Voorts overwegende dat de geldende bestemmingsplannen "Plan in Onderdelen Hogebeintum", vastgesteld op 9 april 1957 en goedgekeurd op 20 april 1958, en "Plan in Hoofdzaken Ferwerderadeel", vastgesteld op 1 juni 1962, in onvoldoende mate recht doen aan de omschreven historische karakteristiek;

Gelet op artikel 35 en artikel 36 van de Monumentenwet 1988;

Gehoord de raad van de gemeente Ferwerderadeel, Gedeputeerde Staten van Friesland, de Raad voor het Cultuurbeheer en de Rijksplanologische Commissie;

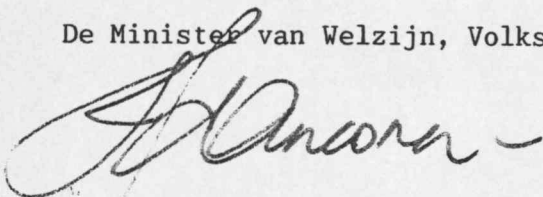
BESLUITEN

Het gebied in de gemeente Ferwerderadeel zoals is aangegeven op de bij dit besluit behorende tekening nr. 206 en zoals is omschreven in de toelichting bij dit besluit, aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht in de zin van artikel 1, onder g, van de Monumentenwet 1988;

de termijn voor het vaststellen van een ter bescherming strekkend bestemmingsplan als bedoeld in artikel 36, eerste lid, van de wet vast te stellen op twee jaar, te rekenen vanaf de datum van dit besluit.

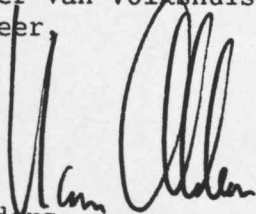
Van dit besluit, waarvan mededeling zal worden gedaan in de Staatscourant, zal afschrift worden gezonden aan de Raad voor het Cultuurbeheer, de raad van de gemeente Ferwerderadeel, Gedeputeerde Staten van Friesland en de Rijksplanologische Commissie.

De Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur,

Drs. H. d'Ancona

De Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer

J.G.M. Alders

ID-1368
C-2
27-08-1991

1.110519199003

HOGEBEINTUM
gemeente Ferwerderadeel

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

1.110519199004

HOGEBEINTUM

gemeente Ferwerderadeel

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Hogebeintum als beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 206) door de stippellijn omgrensde gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**

April 1987.

Inleiding

Het dorp Hogebeintum ligt op ongeveer vijftien kilometer ten noorden van Leeuwarden in de aan terpdorpen rijke agrarische streek Noordelijk Oostergo en ressorteert onder de gemeente Ferwerderadeel. Hoewel Hogebeintum slechts een gering aantal huizen en boerderijen omvat, ligt het op de hoogste en één van de grootste terpen van Friesland.

De structuur van het dorp geldt als een voorbeeld van een terpopbouw die het ideaaltipe van de radiaal verkavelde terp zeer dicht benadert.

Tussen 1896 en 1905 wordt de terp die nauwelijks is bebouwd grotendeels afgegraven. In Hogebeintum is voor het eerst een dergelijke afgraving wetenschappelijk begeleid.

De kenmerkende structuur van de terpopbouw en de daarmee samenhangende radiale verkaveling in het open veld rondom de terp en de sterke hoogteverschillen leveren een beeld op van een zodanige historisch-ruimtelijke waarde dat de aanwijzing van Hogebeintum als beschermd dorpsgezicht gerechtvaardigd is.

Ontstaan en ontwikkeling

De kust van het zuid-oostelijk deel der Noordzee vormt het verspreidingsgebied der terpen, de door de mens opgeworpen woonheuvels uit de periode dat het land nog niet door dijken wordt beschermd.

Terpen ontstaan in het laatste deel van een periode die gekenmerkt wordt door een stijging van het zeeniveau. Het stijgende water zet ter hoogte van het tegenwoordige kustgebied op een pleistocene ondergrond klei en zand af. Uit de dikte van het sediment blijkt dat afzetting plaatsvindt vanaf circa 2700 voor Christus en dat rond 700 voor Christus een vertraging optreedt in de stijging van de zeespiegel als gevolg waarvan het gebied grotendeels droog komt te liggen. Op grond van oudheidkundig bodemonderzoek veronderstelt men dat de oudste bewoning van het gebied rond 600 voor Christus plaatsvindt op de hoogst opgeslibde gronden, de vaak langgerekte kwelderruggen en oeverwallen.

Tot de Middeleeuwen wisselen perioden van permanente overstromingen en perioden waarin het gebied nagenoeg droog komt te liggen en nieuwe nederzettingen gevormd kunnen worden, elkaar af. Tijdens perioden van overstromingen worden nederzettingen of verlaten of opgehoogd met kwelderzoden en mest. Op de aldus gevormde terpen wordt gewoond, wordt het vee gestald, vindt akkerbouw plaats en wordt drinkwater verzameld in zogenaamde dobben of zoetwaterput-

ten. Het open veld wordt als hooiland gebruikt.

De vorming en ophoging van terpen komt ten einde wanneer in de 13de eeuw een gesloten zeedijk langs de Wadden- en Middelzeekust tot stand komt. De bewoning en de agrarische functie van de terpen neemt geleidelijk af en wordt deels verplaatst naar het open veld. Op archeologische gronden neemt men aan dat grotere terpen waarop zich dorpen en steden hebben ontwikkeld, gevormd zijn uit een samensmelting van huisterpen. Over het algemeen volgt verdere ophoging en in enkele gevallen samentrekking of verbinding met andere grotere of kleinere terpen. Ook worden bestaande (verlaten) terpen soms opnieuw bewoond en vervolgens herverkaveld. Door deze veelsoortige incidentele ontwikkelingsvormen is een eenduidige categorisering volgens bepaalde typen moeilijk te geven. Soms benadert een terp een van de volgende ideaaltypen: de radiaal verkavelde dan wel blokvormig verkavelde terp, beide met een agrarische hoofdfunctie, of de langgerekte terp met een handels-functie.

De terpen met een radiale verkaveling hebben een cirkelvormige hoofdvorm, kennen op de kruin van de terp soms een binnenring en aan de voet van de terp een buitenring. Op het terpelichaam dat van buiten de terp geleidelijk in hoogte oploopt tot de kruin is de grond radiaal verkaveld en komen meestal enige radiale paden voor. Deze radiale verkaveling zet zich in enkele gevallen buiten de terpvoet nog over enige afstand voort.

Blijkens oudheidkundig bodemonderzoek kent dit type terp een continuïteit in de bewoning sinds de Romeinse Tijd.

De nederzettingsstructuur van het gebied tussen de friese Wadden- en voormalige Middelzeekust en de Dokkumer Ee, een waterloop tussen Leeuwarden en Dokkum, kenmerkt zich door de aanwezigheid van enkele agrarische, radiaal verkavelde terpen. Het aantal is in de buurt van de kust het grootst. De terpen liggen daar veelal in reeksen op van nature hoog opgeslibde kwelderruggen. In de richting van de Ee is het aantal terpen gering. De eerste gedeeltelijk natuurlijke waterkering langs de Waddenkust wordt gevormd door de hoog gelegen rug Stiens - Mariëngaarde - Nijkerk (Hoge Heerenweg) en de rug Nijkerk - Ferwerd - Blija. Ten noorden van deze rug is gelegen de Godijk - Oudedijk die wordt beschouwd als de eerste gesloten kustdijk en dateert uit de 12de of 13de eeuw. De afwatering van Noordelijk Oostergo vindt plaats via

de Ee door getijdelozing op de zee-arm het Dokkumer Grootdiep die is gelegen tussen Dokkum en de Lauwerszee.

Ondanks enige nijverheid die zich vanaf de 17de eeuw in enkele grotere dorpen ontwikkelt, blijft de streek functioneel gezien in hoofdzaak agrarisch. Langs de kust vindt van oudsher vooral akkerbouw plaats.

De oudste vermelding van Hogebeintum komt onder de naam Bintheim voor aan het einde van de 8ste eeuw op de bezittingenlijst van het klooster te Fulda dat in het noordelijk deel van Friesland veel gronden in bezit heeft. Uit archeologische vondsten die zijn gedaan bij het afgraven van de terp rond de eeuwwisseling, blijkt dat de terp te Hogebeintum een continuïteit in de bewoning kent sinds de 6de eeuw voor Christus.

Hogebeintum is ontstaan als een agrarische nederzetting. Over de omvang en de hoedanigheid van de bebouwing is tot het verschijnen van het oudste relevante kaartmateriaal (1718) weinig concreet bekend. In het algemeen neemt na de totstand-koming van een gesloten bedijking langs de kust in de 13de eeuw de bewoning en de agrarische functie van de terpen geleidelijk af en wordt deels verplaatst naar het open veld. Deze ontwikkeling is bepalend voor de hoedanigheid van Hogebeintum zoals die uit de kaart van Schotanus uit 1718, het kadastrale minuutplan van 1827 en de huidige situatie naar voren komt, namelijk als een spaarzaam bebouwde agrarische nederzetting.

Op de grietienijkaart van 1718 tekent Schotanus te Hogebeintum een cirkelvormige ringweg met daarbinnen een kerkje en daarbuiten drie boerderijen. Op de ringweg sluiten aan de westzijde enkele landwegen aan, waarvan één Hogebeintum met Blija verbindt en een andere aansluit op de weg Ferwerd - Lichtaard - Dokkum. Ten westen van de terp ligt op korte afstand de Ferwerdervaart, een in verbinding met de Ee staande opvaart. Ten oosten van het dorp ligt binnen een rechthoekig terrein de Harstastate die uit bronnen sinds 1511 bekend is.

Op het kadastrale minuutplan van 1827 is de weergegeven structuur in en rondom het dorp overeenkomstig Schotanus. De kenmerkende structuur van een radiaal verkavelde terp is uit het kadastrale minuutplan duidelijk af te lezen. Er bestaat een kerkring en een nagenoeg cirkelvormige buitenring. De radiale verkaveling strekt zich over grote afstand in het open veld uit. Op de terp liggen drie paden binnen een radiaal patroon. Het pad op de westelijke

terpflank verbindt de terp met de Ferwerdervaart en een klein haventje. Het pad op de oostelijke flank sluit aan op de weg naar Blija en een pad naar de Harstastate. Op de noordelijke terpflank verbindt een pad twee ten noorden van de ringweg gelegen boerderijen met de kerkring. Ook aan de zuidkant van de ringweg ligt op enige afstand een boerderij. Verder bestaat de dorpsbebouwing uit een kerkje dat in oorsprong dateert uit de 11de eeuw, een tiental kleinere panden die verspreid zijn gelegen langs de zuidelijke helft van de ringweg en twee panden die terzijde aan de noordkant van de kerkring worden getekend. Het terrein van Harsta dat bestaat uit een voor- en achterterrein wordt omgeven door een rechthoekige omgrachting. Op het voorterrein wordt de state getekend die dateert uit de 17de eeuw. Een oprijlaan verbindt de state met de weg Ferwerd – Dokkum.

De ontwikkelingen binnen het dorp in de 19de en 20ste eeuw voltrekken zich binnen de bestaande dorpsstructuur. Langs het zuidelijke deel van de ringweg worden enkele panden gebouwd. Ten noorden van de ringweg wordt één van de twee daar gelegen boerderijen gesloopt en aan de weg Ferwerd – Dokkum wordt een boerderij aan de dorpsbebouwing toegevoegd. Functioneel gezien blijft het dorp agrarisch.

Een verandering die binnen het dorp van bepalende betekenis is, vormt de afgraving van de onbebouwde delen van de terp. Dergelijke afgravingen vinden rond de eeuwwisseling op bijna alle terpen plaats. Tussen 1895 en 1905 wordt nagenoeg de gehele terp van Hogebeintum afgegraven. De grond wordt per schip afgevoerd via de Ferwerdervaart en als vruchtbare terpaarde verhandeld. Bij de afgravingen blijven de dorpsbebouwing en de erven rondom deze panden gespaard. Van de wegen op de terp worden alleen de noordelijke helft van de ringweg alsmede het radiale pad aan die zijde afgegraven.

Huidig ruimtelijk karakter

In Hogebeintum zijn de elementen van de radiale terpopbouw zoals kerkring, ringweg, radiale paden en een radiale verkaveling, die zich over enige afstand buiten de terp in het open veld uitstrekt duidelijk herkenbaar. Als zodanig benadert Hogebeintum het ideaaltipe van het radiale terpdorp zeer dicht.

De gevolgen van de afgravingen van de onbebouwde delen van de terp zijn bepalend binnen de huidige karakteristiek van het dorp. Langs de niet afgegraven percelen en de eveneens gespaard gebleven kerkring, ringweg en radiale paden

zijn zeer steile hellingen ontstaan waardoor deze elementen zich scherp aftekenen. De afgravingen hebben plaatsgevonden tot op het niveau van de kwelderrug van voor de terpvorming. Hierdoor zijn de hoogteverschillen binnen de terpopbouw duidelijk waar te nemen. De centraal binnen de terpopbouw gelegen kruin ligt op ongeveer acht meter en de langs een straal van ongeveer honderd meter concentrisch rond de kruin gelegen ringweg op ongeveer twee meter boven het niveau van de voet van de terp. Het hoogste punt van de terp wordt gevormd door een plaatselijke ophoging op de kruin van de terp. Deze ophoging van ongeveer een meter hoogte strekt zich uit tot onder de kerkring.

Omdat de terp zelf en ook het landschap rondom de terp nauwelijks bebouwd is, zijn de kruin en de ringweg van afstand vanuit vele richtingen direct zichtbaar en zijn deze terprestanten qua hoogte en omvang te relateren binnen het open landschap.

Bij afgravingen is de noordelijke terphelft met inbegrip van de ringweg op dit deel volledig verdwenen. Dit is ook het geval met de onbebouwde terreinen tussen de drie gespaarde radiale paden en de eveneens onaangetaste ringweg op de zuidelijke terphelft. Er zijn op deze manier twee ruimten ontstaan die aan alle zijden door steile hellingen worden omsloten. De terpflanken ten zuiden van de ringweg zijn minder drastisch afgegraven. Er zijn hier licht glooiende akkerbouwgronden overgebleven. De onder de oorspronkelijke terp vrijgekomen terpzool wordt als weidegrond en hooiland gebruikt. De noordelijke helft van de ringweg is na de afgravingen als pad op de terpzool blijven voortbestaan. Op de terpzool binnen de ringweg is de radiale verkaveling verdwenen. Op de (deels) afgegraven gronden buiten de ringweg is de kenmerkende radiale verkaveling blijven bestaan en waar te nemen in het radiale beloop van panden, sloten, rietkragen, afscheidingen, omheiningen en verschillen in agrarisch grondgebruik.

De oorspronkelijke agrarische functie van Hogebeintum is doordat het dorp grotendeels bestaat uit akkers en weidegronden en er enkele boerderijen voorkomen binnen de dorpsbebouwing, nadrukkelijk manifest.

De spaarzame bebouwing binnen het dorp wordt gevormd door een in oorsprong romaans kerkje, enkele boerderijen en een vijftiental panden die bestaan uit een beganegrondlaag plus een kap. Op de kruin van de terp liggen ten noorden van de kerkring drie woonhuizen. De overige panden

liggen langs de zuidelijke helft van de ringweg. De boerderijen zijn gelegen op enige afstand respectievelijk ten noorden, ten westen en ten zuiden van de ringweg. Naast de terp op ongeveer vierhonderd meter ten oosten van de ringweg is binnen een rechthoekig omgracht terrein een boerderij en een restant van de Harstastate gelegen. De erven van de boerderijen, de state en de woonhuizen, alsmede de kerkring zijn begroeid met bomen en struiken. Binnen het dorp bestaan hierdoor kenmerkende contrasten tussen het open landschap en de verspreid gelegen bebouwing omgeven door een erfbeplanting.

Door hun ligging op de oorspronkelijke terphoogte langs de ringweg vormen de woonhuizen een structuur accentuerende aanvulling van de dorpskarakteristiek. Hiervan is het meest duidelijk sprake op de oorspronkelijk oostelijke flank van de terp bij de aansluiting van de Vogelenzangsterweg op de ringweg. Een groepje woningen ligt nagenoeg direct langs respectievelijk de oosten en zuidzijde van deze wegen en markeert aldus het hoekpunt. Langs het zuid-westelijk deel van de ringweg ligt een cluster huizen aan de binnenzijde van de ring. Tussen de weg en de huizen liggen voortuinen.

De drie panden op de kruin van de terp vormen in samenhang met de bomenrij rond de kerkring een ruimtelijk accent binnen de dorpskarakteristiek. De ruimte tussen de bomenrij en de drie panden heeft een besloten karakter. Binnen deze ruimte liggen tussen de doorgaande weg over de kruin van de terp en de huizen diepe voortuinen.

Omdat de terp en de omgeving nagenoeg onbebouwd zijn, zijn in alle richtingen vergezichten mogelijk. Hierbij manifesteren zich de Ferwerdervaart ten westen van de terp en de weg Ferwerd – Dokkum ten zuiden van de terp. Ten oosten van de terp wordt het beeld bepaald door het intensief met bomen begroeide terrein van de Harstastate dat sterk contrasteert met het open landschap. Een thans nog onbegroeide oprijlaan verbindt het terrein met de weg Ferwerd – Dokkum. In het verlengde van deze oprijlaan ligt een 18de eeuws toegangshek met daarachter een restant van de uit de 17de eeuw daterende state. Naast dit gebouw ligt een boerderij.

Begrenzing van het aangewezen gebied

Het gebied waarop de aanwijzing van Hogebeintum als beschermd dorpsgezicht betrekking heeft omvat de terp, het met de kenmerkende terpopbouw samenhangende radiaal

verkavelde open land direct daarbuiten, alsmede het terrein van de Harstastate. De grens loopt langs de noordzijde van de weg Ferwerd - Dokkum, vervolgens langs de westelijke oever van de Ferwerdervaart en beschrijft vervolgens langs verschillende kavelbegrenzings globaal een cirkel met een straal van ongeveer vierhonderd meter gerekend vanaf de kerkring, om ten noord-oosten van de terp aan te sluiten op de weg naar Blija. De grens loopt verder langs de westzijde van deze weg en vervolgens langs de oostzijde van het terrein van de Harstastate, om langs de oostzijde van deze oprijlaan weer uit te komen op de weg Ferwerd-Dokkum.

De begrenzing van het beschermde dorpsgezicht is weergegeven op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, nummer 206).

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolg artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan ontwikkeld worden. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Aa, A.J. van der
Aardrijkskundig woordenboek der
Nederlanden. dl. 5. Gorinchem,
1844.

Berg, H.M. van den
De Nederlandse Monumenten van
Geschiedenis en kunst, Geïllustreerde
beschrijving, Noordelijk Oostergo,
Ferwerderadeel. 's-Gravenhage,
1981.

Boeles, P.C.J.A.
'De friese terpen (opgravingen te
Hogebeintum)'. De Vrije Fries, XX
(1906).

Boeles, P.C.J.A.
Friesland tot de 11e eeuw. 2e dr.
's-Gravenhage, 1951.

Boersma, (samenstelling).
Terpen, mens en milieu. Haren,
1970.

Glazema, P.
Gewijde plaatsen in Friesland.
Meppel, 1948.

Halbertsma, H.
Terpen tussen Vlie en Eems. Gronin-
gen, 1963.

Klok, R.H.J.
'Terpen zullen ons een zorg zijn'.
Groninger Volksalmanak, (1974-1975)
129-167.

Rienks, K.A. en Walther, G.L
Binnendijken en Slieperdijken yn
Fryslân. Bolswert, 1954.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de
Monumentenzorg, Zeist.

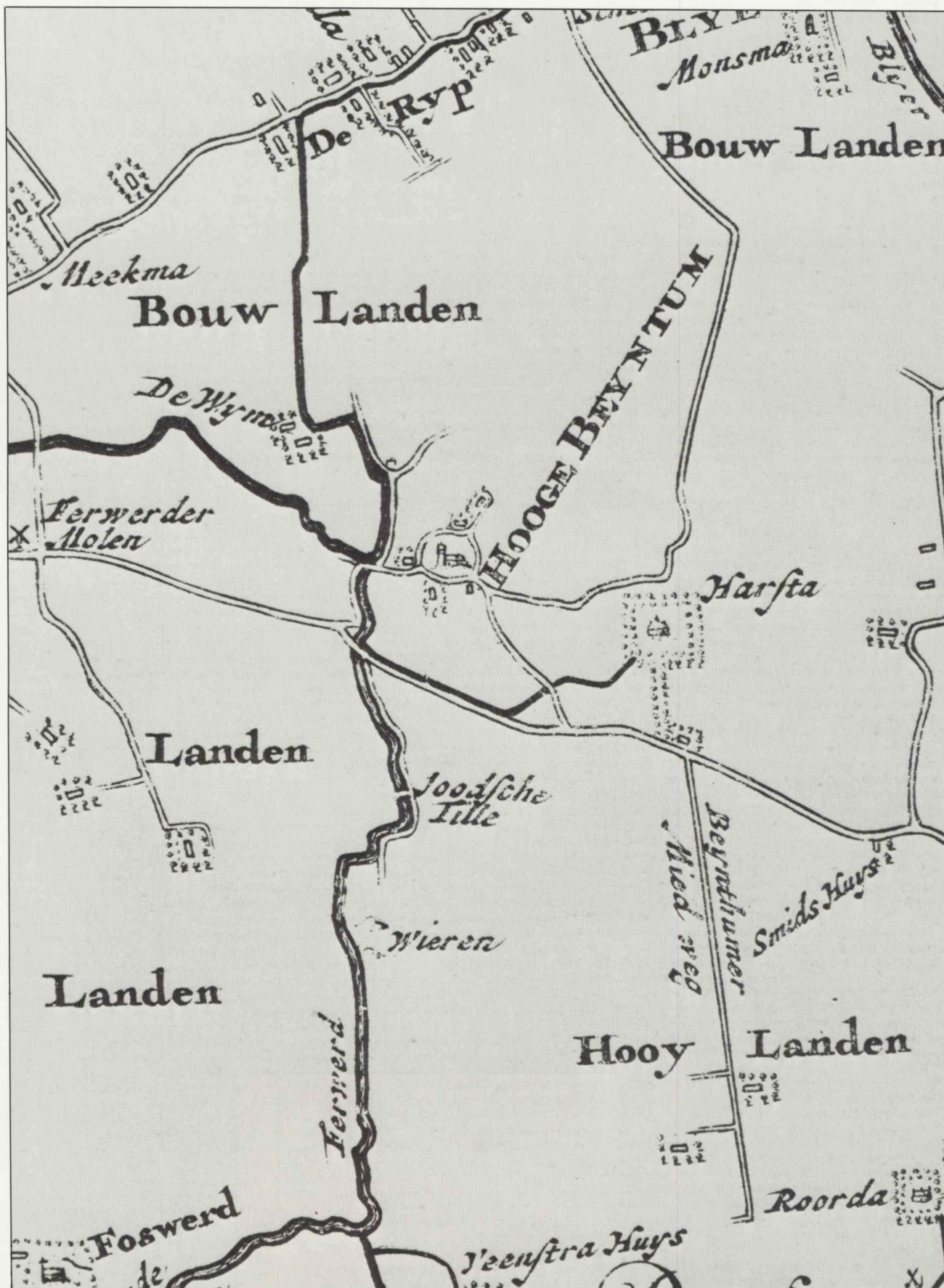
Historisch-geografisch en stede-
bouwkundig onderzoek:
Ir. J. Metz, Zeist.

Foto's:
Dienst van het Kadaster en de
Openbare Registers, Apeldoorn
(afb. 2);
Rijksdienst voor de Monumentenzorg,
Zeist (afb. 1, 3, 4);
Topografische Dienst, Emmen
(omslag).

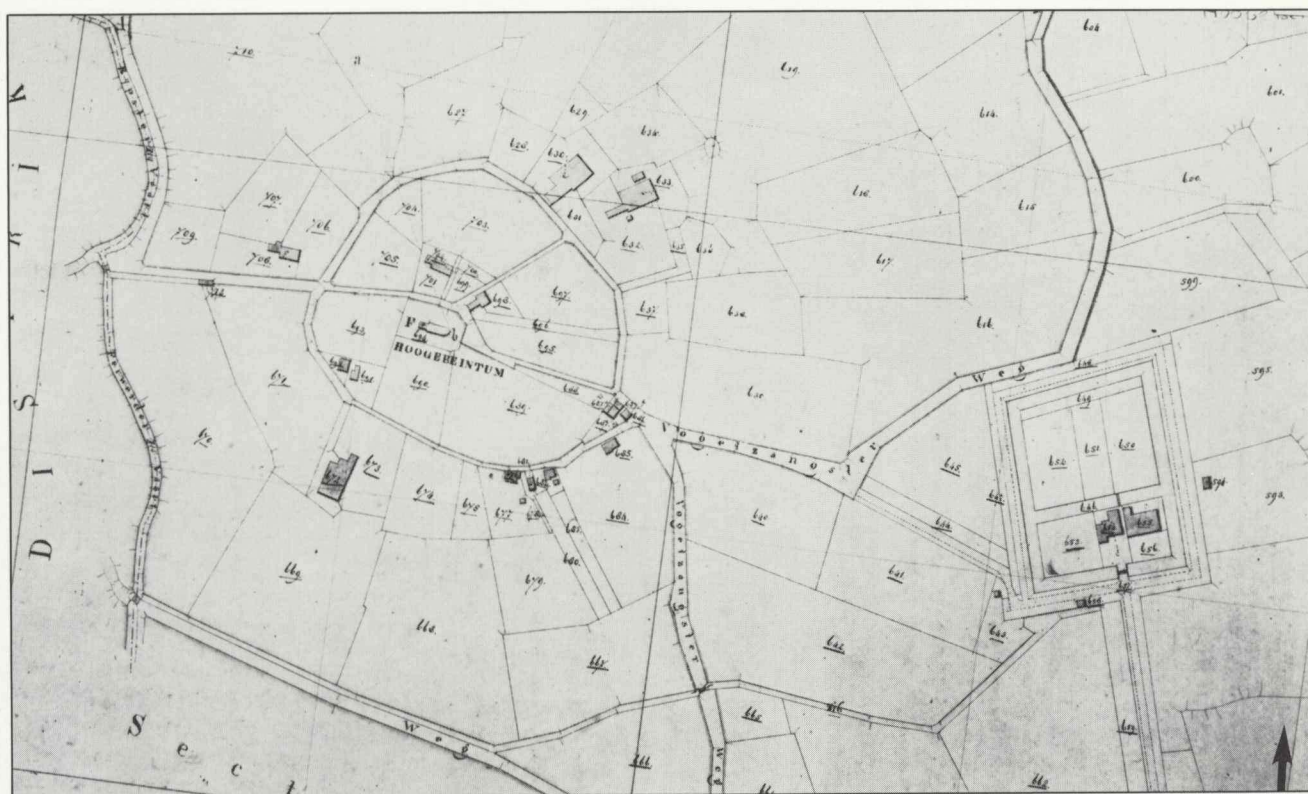
Kaarten:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Druk:
Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

Verkoopprijs f 10,-.
Deze publikatie is schriftelijk of
telefonisch te bestellen bij het
Distributiecentrum DOP
Postbus 20014
2500 EA 's-Gravenhage.
Telefoon: 070-78 98 80.
Onder vermelding van bestelnummer
of ISBN 90 346 1133 7.

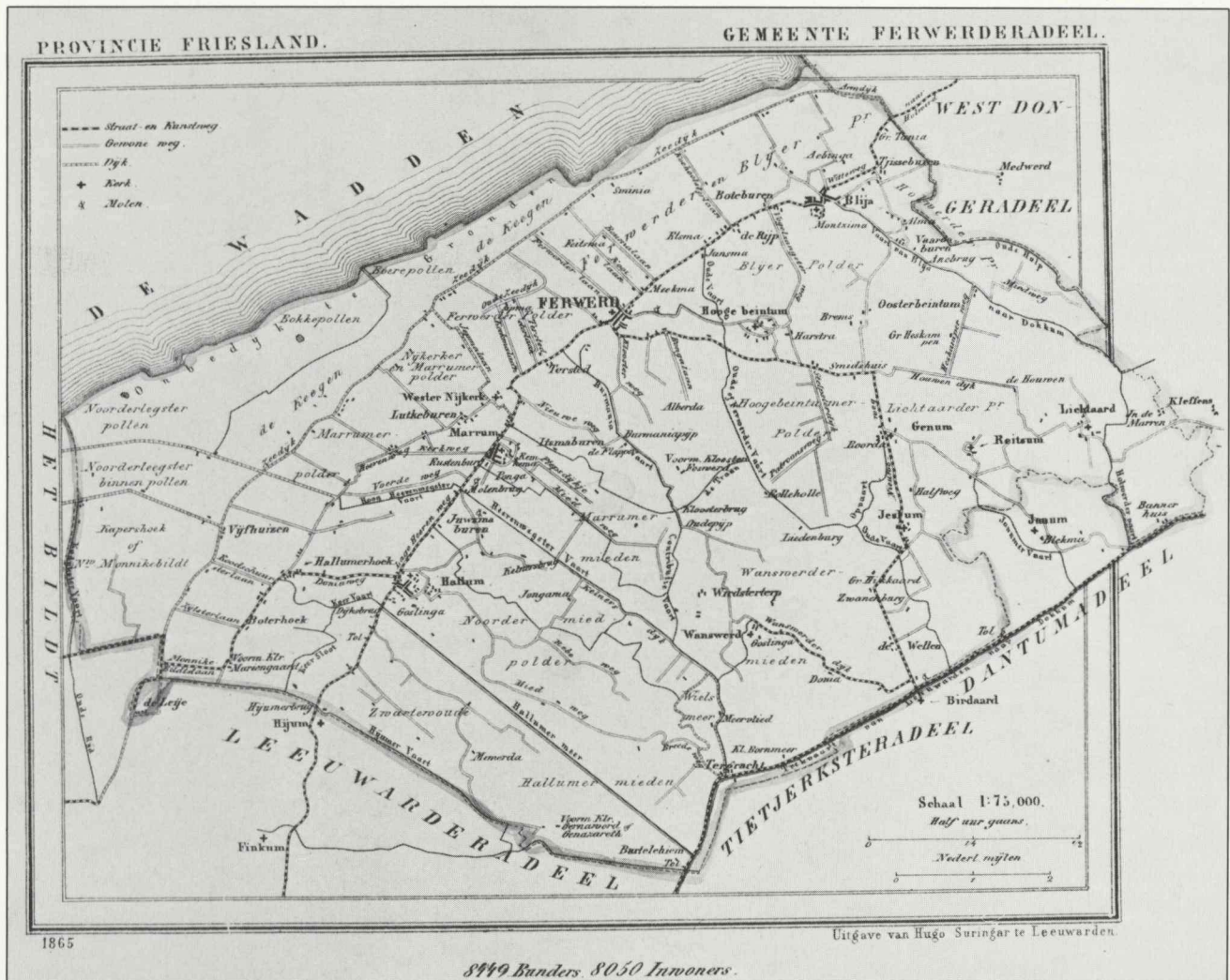
Afb. 1. B. Schotanus à Sterringa, Uitbeelding van de heerlijkheid Friesland, 1718 (facsimile herdruk van 1718), grietenij Ferwerderadeel, fragment.

Afb. 2. Kadastraal Minuutplan gemeente Ferwerderadeel, 1827, fragment.

Afb. 3. Topografische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1973 (facsimile herdruk van 1854), blad 6, fragment.

Afb. 4. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, 1865, provincie Friesland, gemeente Ferwerderadeel.

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 35 VAN DE MONUMENTENWET 1988

HOGEBEINTUM, gemeente Ferwerderadeel

Aanvulling op de toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Hogebeintum als beschermd dorpsgezicht.

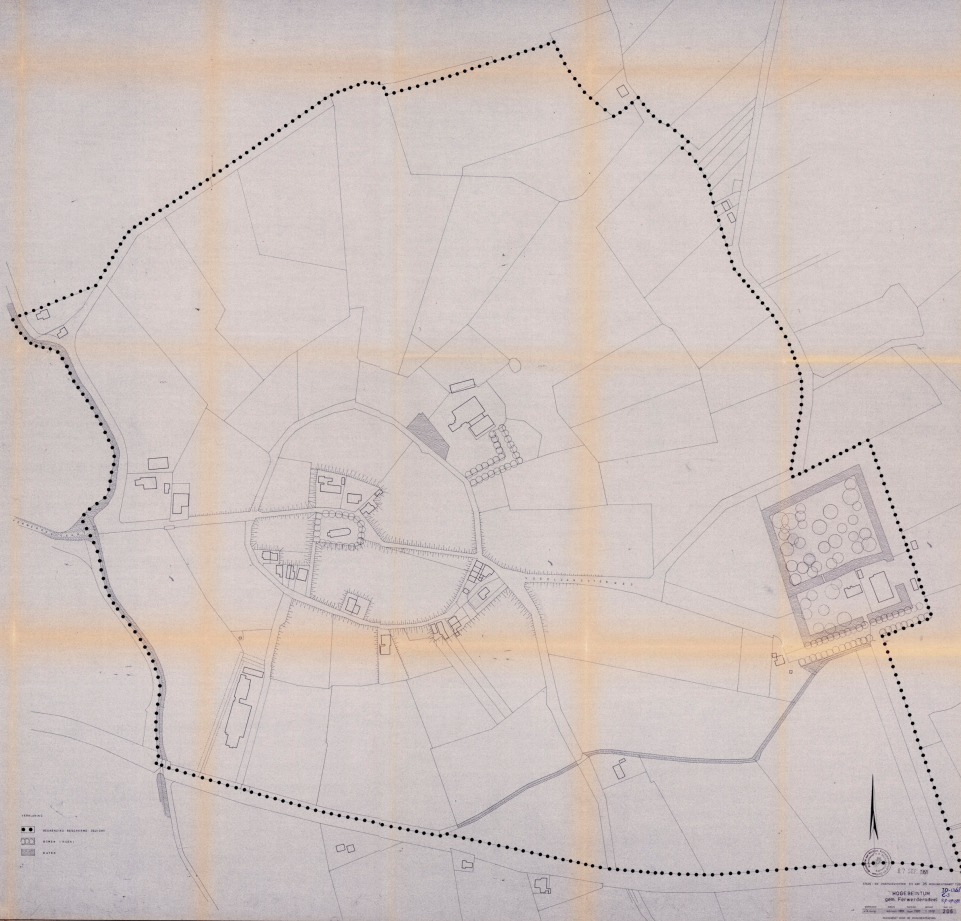
Resultaat gevoerd overleg

Overeenkomstig het bepaalde in artikel 35 (voorheen 20) van de Monumentenwet zijn de raad van de gemeente Ferwerderadeel, Gedeputeerde Staten van Friesland, de Rijksplanologische Commissie en de Raad voor het Cultuurbeheer gehoord over het voorstel Hogebeintum aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht. De genoemde instanties hebben alle positief geadviseerd met betrekking tot de voorgenomen aanwijzing. De gemeenteraad van Ferwerderadeel verzocht daarbij een tweetal woningen aan de westzijde van het aan te wijzen gebied toe te voegen. In verband daarmee is de begrenzing van het aangewezen dorpsgezicht enigszins verruimd ten opzichte van het oorspronkelijke voorstel.

ERRATUM

In verband met de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1988 per 1 januari 1989 dient in de plaats van "artikel 20 van de Monumentenwet" gelezen te worden: "artikel 35 van de Monumentenwet 1988".

De verwijzing "artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening" dient vervangen te worden door "artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988".

STRUCTURES
WALLS
DOORS
GATES

REPRODUCED FROM THE NATIONAL ARCHIVES
NATIONAL ARCHIVES AND RECORDS ADMINISTRATION
COLLECTION OF THE NATIONAL ARCHIVES
NATIONAL ARCHIVES AND RECORDS ADMINISTRATION
NATIONAL ARCHIVES AND RECORDS ADMINISTRATION